

ALTERNATIIVSEID ETÜMOLOOGIAID

I

LEMBIT VABA

Annotatsioon. Artiklis esitatakse alternatiivne etümoloogiline tõlgendus eesti sõnadele *koost* '(puu)lusikas' ja *kaugas* 'kahekordse pihaga meestesärgi põu, mida kasutati taskuna; rahakott', samuti läänemeresoome keelte põhjarühma sõnale sm *kaukalo* 'küna, mold' jt.

Võtmesõnad: etümoloogia, sõnalaenud, eesti keel, läänemeresoome keeled, balti keeled

***Koost* '(puu)lusikas'**

Koost: *koosta* ~ *kosta* '(puu)lusikas' on murdesõna, mille leviku tuumala on Lääne-Eesti saared ja mida kinnitab ka regilaulukeel. Lääne-Eestist on *koost* murrete sõnaraamatu andmeil registreeritud Martnast, Karuselt, Hanilast ja Varblast (EMS III,14: 633), samuti on teateid Jõelähtmelt: '*kuostas* 'lusikas' (EMS IV,16: 44). EKMSis (II: 704 „Lusikas“) on *koosta* lääne-eestiline levik ulatuslikum, hõlmates nt Audru. Ernst Särgava romaanis „Lähme linna kirjutama, oma elu kergendama“ markeerib *koost* omaaegset Väandra keelepruuki, nt „Istuti ja alustati söömist vaikselt, sõna lausumata: pisteti puukoost pudrusse ..“ (I: 32). Salomo Heinrich Vestringi sõnaraamat „Lexicon Esthonio Germanicum“, kus esineb ohtvalt Lääne-Eesti murretele iseloomulikku sõnavara, *koost*-sõna siiski ei noteeri. Ferdinand Johann Wiedemanni järgi on sõnal *koost* ka tähendus 'Schuhleisten der Bauern / saapaliist (külakingseppadel)' (Wiedemann 1973; EKMS I: 1245 „Kingsepatöö“), EMS seda ei kinnita.

Julius Mägiste on sõnale esitanud vene etümoloogia, oletades laenamist vanavene laenualuselt **kopusta* 'segamiskepp või -labidas' (vrd vn murd *конѣсть, конѣстка, конѣтка* 'haralise või labidja otsaga segamistriist'). Laenu mугanemisel on Mägiste järgi toimunud häälikuareng **kopusta* > **kofusta* > **kovosta* > *koost* (EEW III: 945). Mägiste etümo-

loogia on tingimusteta heaks kiitnud SSA (1: 309 sub *kapusta*). Alo Raun on Mägiste etümoloogia esitanud, kuid lisanud küsimärgi (Raun 1982: 48). Ka Rogier Blokland on aktsepteerinud Mägiste kõrvutuse selle erinevusega, et on rekonstrueerinud lähtekujuks vvn **kobusta* (Blokland 2009: 133) – ilmselt selleks, et paremini mõista labiaalklusiili kadu laenus –, mis on aga äärmiselt ebatõenäoline; slaavi sõnatüve ja sellest lähtunud tuletiste etümoloogiat vt täpsemalt ËSSJa 11: 34–35 sub **kopystь* / **kopystьka*. Läbipaistvad vene hilislaenud mõnest eespool toodud vene murdesõnast on sm *kapusta* 'puulusikas', krj *kapusta* 'puulusikas'; (Uhtua) saapaliistu eraldi lisatükk'. Jooseppi Julius Mikkola on arvanud, et *e koost* : *koosta* (<*kousta*) on omasõna, ja juhtinud tähelepanu sellele, et vanimaid lusikaid kasutati rasva koorimiseks toidult ja et need olid kujult selleks sobivad (Mikkola 1938: 66–67).

Mägiste spetsiaalselt käesoleva juhtumi kohta esitatud häälikuareng on ebausutav ja sunnib tema etümoloogiat revideerima. Ka sõna kompaktnel lääne-eestiline levikupilt on vene päritolu sõna puhul ebatavaline, kuid see ei ole siiski määrav.

Koost on suure tõenäosusega balti päritolu, lähtudes laenualuselt, mille jätkajad on ld *kaũstẽ* / *kaustẽ* '1. peitliga õõnestatud vitseta puunõu, millele on põhi alla pandud / toks medinis indas, kalte iškaltas, be lanko, su įstатыtu dugnu: *kaustẽ yra kaip kipelis be rankelės* [= koost on käepidemeta veeammutamisnõu, tõstenõu, puust kopsik]; *kaũstės buvo apvalios, iškaltos kaltinai su kalnu* [koostad olid ümmargused, peitliga õõnestatud]; *supilk pupas į didžiąją kaũstę, o kanapius į mažąją* [puista oad suurde koostasse, aga kanepiseemned väikesse]; *kaustẽlę* [dem] *sviesto pridėjo ant kelio* [koostaga pandi võid teele kaasa]; 2. hobuserautamisriistade kast / arklių kaustymo įrankių; 3. kõrvadega jooginõu / šotas puodelis; 4. sügava alustassi kujuga vanaaegne jooginõu, joogisarv / senovinis gilauš dubenėlio pavidalo geriamasis indas, taurė' ja *kaustinė* 'nõu toidusse lisatava rasva peeneks tampimiseks; mänd ploomirasva peeneks tampimiseks / indas užtriniui grūsti; užtrinkulis', *kaũkštẽ* 'puutüvest õõnestatud väike puunõu / toks medinis išskaptuotas indelis, kaũstẽ, kaltinė, kalkštẽ' (<http://www.lkz.lt>), vrd siiski ka lt *kaũškęns* [ķ = t'] 'taldrik, kauss või muu nõu, millega (kuivainet) ammutatakse / ein Teller, eine Schüssel od. ein anderes Gefäß, womit (Trockenes) geschöpft wird' (Īvande Kuramaal) (EH I: 596), *kaũškįns* (Vecauce Zemgales) 'kulp / der Kochlöffel', *kaũškįs* 'vaagen, liud / die Schüssel' (ME II: 179).

Kaūstē ~ kaustē on deverbaal: ← *káust-yti* ← *káu-styti* frekv '(hobust) rautama / beschlagen (Pferde)' ← *káuti* (*káuna / káuja, kóvè ~ kávo*) 'lööma, raiuma, tapma / schlagen, töten' (Smoczyński 2000: 168; vt ka Būga 1959: 458). Leedu vasted levivad Lääne-Leedus Žemaitijas (Rietavas, Plungė, Endriejavas).

Oletan, et balti diftong *au* on laenamisel korvatud *ou*-ga, millest seejärel on arenenud pikk *ō*. Selline substituatsioon ja häälikuareng on iseloomulik liivi keelele, kus diftongid on kvantitatiivses ja enamasti ka kvalitatiivses paradigmaatilises vahelduses, sh *ou* : *ō* (Posti 1942: 35–36), nt lvK *kōsta* : sgp *kouštō* 'kaust (ree kodaraid piki rege ühendav puu) / Querholz am Schlitten', *lōda* : sgp *louđō* 'laud, saelaud / Tisch; Brett; Lade', *loūtš* ~ *lōtš* (< **lautsi*, vrd e *lauts* : *lautsi*) '(kapi-, sein-) riil / Fach im Schrank, Brett an der Wand, um Sachen darauf zu stellen, Regal' (Kettunen 1938: 203ab; *s > š* tingimusi ja juhte vt Posti 1942: 237–238). Kuid seda lusikanimetust ei ole teadaolevalt liivi keeles registreeritud. Arvan, et *koosta* ja Lääne-Eesti saarte sõõgilauanimetuse *rend* laenuallikas ja oletatav levikutee on sarnased. Nii olen oletanud, et *rend* on võidud Lääne-Eesti saartele laenata kura (kurši) keele kaudu (Vaba 2009: 779–784). Ka pole sõna *rend* kohta teateid muudest läänemeresoome keeltest ega murretest. Kurapärast sõnavara leidub leedu keele žemaidi ja läti keele Kuramaa murretes ning liivi keeles. *Rend* erineb *koost*-juhtumist siiski selle poolest, et esimeses kajastub kura keelele iseloomulik vanapärase balti tautosüllaabiline ühend *Vn* kui diagnostilise väärtusega häälikutunnus (Vaba 2012: 185–190).

Balti laenu korral on *koost* läbi teinud semantilise arengu 'puutüvest õõnestatud nõu (ummik)' → 'ammutusriist' → '(supi)lusikas'. Samalaadne semantiline areng iseloomustab ka läänemeresoome keelte balti laenu **kauha* (< blt **kauša* 'puutüvest õõnestatud (supi)kulp, kapp, joogianum vms'): L *kahv* : *kahva* 'puulusikas', I *kavi* 'suur kulbisarnane puust õõnestatud nõu leili viskamiseks', vđj *kavi* ~ *kaavi* 'kulbi moodi kopsik', sm *kauha* 'kulp, kopsik', is *kaavi id.*, krj *kauha* ~ *kawha*, aun *kauhu id.*, lü *kauh(ę) id.*, vps *kauh* ~ *kouh* ~ *kouvaz* 'kopp vilja tõstmiseks'.

Kaugas 'tasku, kahekordse pihaga meestesärgi põu, mida kasutati taskuna; rahakott, rahatasku' ja muu *kauka*-pere

Põhiliselt mulgimurdelist sõna *kaugas* : '*kauka* on hiljaaegu püüdnud läti laenuallikaga *kabata* 'tasku' siduda Udo Uiibo (2010: 758–759). Ta on tööhüpoteesina oletanud, et läti laenualusest *kabata* on kadunud klusiil *b*, sõna lõpposa on asendatud ja see on mугanenud *ukas-* ~ *ugas-*tuletise sarnaseks. Ta kirjutab: „Eraldades sõnast *kaugas* oletatava sufiksi *-ugas*, jääb oletatavat tüve esindama häälikuühend *ka-*, kadunud klusiilainese taastamisel *kab-*, *kad-* või *kag-*. Nüüd pole „tüve“ *kab-* ja läti sõna *kabata* 'tasku' esiosa samasust enam raske märgata. Nii et kui eeldada mugandamist, mille puhul läti sõna lõpposa *-ata* on eesti keeles asendatud sufiksiga *-ugas*, siis pole võimatu, et siingi on tegu samasuguse läti laenuga nagu märksa lihtsama juhtumi ee *lupakas* < lt *lupata* korral.“ Hilislaenuna on Uiibo pakutud läti laenualus pidanud läbima erakordselt keerulise arengu-tee ega ole veenev. Uiibo lisab ka ise, et eesti ja läti sõna ühendab üksnes esisilbi *ka-*, kõik muu tuleb juurde fantaseerida. Uiibo juhib tähelepanu sellelegi, et laenulised on ka taskunimetused *kalits*, *karman* ja *tasku*. Õieti on kõik teadaolevad eesti taskunimetused laenulised, sealjuures suhteliselt hilised laenud. Alamsaksa ja rootsi keelest on laenatud peale juba nimetatud *tasku* ka *task*, *taski*, *taska*, *tasi*, ilmselt rootsi keelest *vikk* 'püksitasku', vene keelest *kalits* (ka *kallits*) '(püksi)tasku', *karman* (ka *karmand*), läti keelest *kalits* (ka *kallits*), *kess* 'naistetasku', *kulit* (ka *kulita*, *kullit*, *kullitu*, *kulits*, *kuulit*, *kullita*) '(ripp)tasku'. (Eesti taskunimetuste etümoloogiad vt ka Saareste 1924: 176–177.)

Eesti rahvaluuleuurijad on taskunimetuste hulka arvanud veel sõna *avaski* : *avaski* ~ *avasti* 'tasku; väike rahakott, pung' (vt ERL IV: 355), mis esineb Mulgi regilaulukeeles (<http://www.folklore.ee/regilaul/andmebaas>). Sõna leidub ka mitmes vanemas leksikograafilises allikas tähenduses 'vene paun': *Awwask* 'Ein russischer Beutel' (Vestring 1998: 354); *awwask* 'ein rußischer Beutel' d. (Hupel 1780: 145), *awas* 'k G. *awas* 'ki (d) 'russischer Beutel' (Wiedemann 1973). *Avaski* ongi ilmselt vene päritolu, kuid jäänud eesti keele vene laenude uurijate tähelepanuta. *Avaski* laenualus *авоська* 'kandevõrk' on vene etümoloogiasõnaraamatute kinnitusele tuletatud partiklist *авось* 'võib-olla, äkki, ehk' väidetavalt alles Vene kodusõja (1917–1923) aastail kroonilise toidunappuse tingimustes (vt nt Černyh I: 25), s.o hommikul tööle minnes pistis vene *resp.* nõukogude inimene *авоська* igaks juhuks tasku, et ehk veab ja äkki õnnestub kusagilt söögi-

poolist hankida, mida *авоська*’ga koju kanda. Eesti regilaulukeel osutab, et *авоська* peab vene keeles olema märksa vanem.

Kui jätta kõrvale ebarahuldava etümoloogiaga *kaugas*, on praeguse uurimisseisuga etümoloogiata vaid *nääps* : *nääpsu* Jäm Khk Mus Kaa Krj Jaa ’vanaaegne naistetasku’. Andrus Saareste on usutavasti liikunud õiges suunas, kui ta taskunimetuse *nääps* puhul on juhtinud tähelepanu seelikuvolti tähistavale sõnale *niips* : *niipsu*, mille levila VMSi andmeil on Mar Mär Nis Kei Hag (VMS II: 87; vt ka EMS IV: 574–575 „Volt“).

Kaugas ei kuulu hõlpsalt etümologiseeritavate sõnade hulka. Alljärgnev kiirpilk tasku arengulukku loodetavasti selgendab taskunimetuste arengu lähtekohti. Tänapäeval mõeldakse tasku all eelkõige riietusesemele sissepoole või peale õmmeldud lamedaid „mahuteid“, nn kotikesi pise-mate ja kergemate tarbeesemete, raha vm kaasaskandmiseks. Rõivatasku eelkäijaid on kaelas, õlal või vööil rippuv lahttasku, milles kanti kaasas tuletagemisvahendeid, raha vms. Peaaegu kuni XIX sajandi lõpuni kand-sid naised Eestis laht- ehk vöötaskuid, mis seoti paeltega vööle (Konsin 1977; Troska jt 1995: 122). Lahttaskuid pidasid ka mehed: Hls *Vanast olliv mes’tel nahast taski kõtu_bäl, rihmage puuste_bäl`kinni pant. Sääll olli piip, tuleraud, tagel ja muud`raami sehen* (VKM VII: 135; lisa lahttaskute ja nende kandmisviisi kohta vt EKMS III: 1224 „Tasku“). Tasku ajaloo käsitlustes rõhutatakse, et rõivaste sisse õmmeldavate taskute tekkele viis peamiselt taskuvaraste kartus. Tänapäeva rõivatasku prototüüp on kott ja Euroopas kõneldud keeltest on võimalik tuua ohtralt näiteid isosemantiliste koti- ja taskunimetuste kohta, mis peegeldavad ilmekalt rõivatasku uuema aja arengujärke, nt sks *Tasche* ’(reisi)paun; rahakott, kukkur; tasku jt’. Kuid Euroopa keelte kotinimetused, taskunimetuste eelkäijad, on enamasti etümoloogiliselt läbipaistmatud. Nii rajaneb ka sõna *kaugas* laenualuseks pakutud lt *kabata*, ka *kabats* ’tasku’ etümoloogia oletusel, et see võib vahest olla seotud verbidega ld *kabéti* (*kāba* ~ *kābi*, *kabéjo*) ’riippuma’, lt *kabināt* ’kinnitama, ühendama, haakima’ (ME II: 129). Seda Jānis Endzelīnsi pakutud etümoloogiat kordab Konstantīns Karulis ja oletab tähendusarengut ’külgeriputat(d) / külgekinnitatu(d)’ → ’külge riputatud / haakidega külge kinnitatud kott’ → ’rõivasse töö-deldud tasku’ (LEV I: 365–366). Kuigi kotinimetuste ja kalapüügiriistade või nende osade nimetused võivad olla ühistüvelised, pole selge, kas läti *kab*-tüvelised kalapüügivahendi nimetused *kabe*, *kabis*, *kabene*, *kabris*, *kablis* jt ’kuurits’ kuuluvad samasse sõnapessa kui taskut tähistav *kabata*.

Leedu sõna *kabātē* 'vitstest punutud kalapüügiriist / prietaisas žuvims gaudyti, krytė, graibštas' (<http://www.lkz.lt>) peetakse slaavi päritolu sõnaks – vrd ukr *хобом*, ? vn murd *хобóуа ~ хобóуа* 'mõrd, rüsa' (Dahl IV: 540, 555), mis on oletatavasti suguluses juba eespool nimetatud ld verbiga *kabéti* 'rippuma' (vt Vasmer IV: 252; Černyh II: 345–346). Selles kontekstis võib veel tähelepanu juhtida eesti unarsõnale *kabar* : *kabara* 'seljapaun, ranits', mida tänapäeva eesti sõnaraamatud ei kajasta ja mille võimaliku murdetausta kohta puuduvad andmed. *Kabar* leidub „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatus“ (EÕS II: 155) ja sellistes kakskeelsetes sõnaraamatuis nagu Arumaa jt 1940–1947 (*ранец* 'ranits, seljapaun, kabar') ja Tuksam 1934–1939 (*Tornister* 'ranits, [selja-]paun, *kabar*; seljakott'). *Kabar* (ka *jahikabar*) esineb korduvalt Ernst Sārgava romaanis „Lāhme linna kirjutama, oma elu kergendama“ tähenduses 'seljakott, jahipaun', nt „Körber võttis sadula küljest kabara, viskas selga, tõusis sadulasse ..“ (I: 193). Võimalik, et *kabar* on loodud vn *кобѣ́пá* 'nahkvutlar revolvi või püstoli kandmiseks (õla- või võõrihmal)' eeskujul. See sõna on turgi päritolu (nt turgi *kubur* 'silindrikujuline pikk nõu, igasugune torukujuline ese jt'), teateid *кобѣ́пá* jt esinemise kohta vene keeles on alates XIX sajandi I poolest (Vasmer II: 269; Černyh I: 407).

Kaugas on väga suure tõenäosusega vanem balti laen, lähtunud **kauk-*tüvest, mille võimalik i-e arhetüüp on kas **(s)keu-* ~ **kou-* 'kumeraks tegema, kumer, õõnestis, õõs' (LEW I: 231 sub *káušas*; vt ka IEW II: 589 **keu-k*) ja/või **(s)keu-* '(kinni) katma, (sisse) mähkima' (vt IEW II: 951). Selle arvuka ja mitmekesise semantikaga balti sõnapesa liikmed on nt ld *káukē* 'mask, näokate, gaasimask / Maske', *káukē* '1. väike uhmer peki peeneks tampimiseks, puust kopsik, liud, vaagen / piestelē lašiniams grūsti, taurē; 2. puust kopsik või kauss (paadist vee või jääaugust jää ammutamiseks) / toks medinis kaušas ar dubenēlis (vandeniu iš laivelio ar ledams iš aketēs semti)', *kaukēlē* dem 'puukauss / hólzerne Schüssel', *kaūkas* ~ *kaūkis* ~ *kaūkē* ~ *káukē* 'puuking / klumpē', *káukolē* ~ *káukolis*, *káukolas* 'kolp, (surnu) pealuu / (Hirn)schädel', *kāukaras* 'laup; kukal / kakta; pakaušis', *kiáuklas* ~ *kiáukutas* 'kate, kest / Hülle, Schale, Hülse, Gehäuse', *kaukōrē* '1. puunõu peki tampimiseks, uhmer; puust nõu rasva ja peeneks tambitud peki hoidmiseks / medinis indas lašiniams grūsti, grūstuvē, piesta; 2. puunõu rasva ja peeneks tambitud peki hoidmiseks / medinis indas taurē ar sugrūstiem lašiniams laikyti', *kiauklē* jt 'koda, karp, teokarp / Gehäuse, Schneckenhaus, Muschelschale' jt, lt ? *kāukala*² 'kuljus, kelluke

/ die Schelle', *kaukuris: kaukuṛa k̄ipis* 'nõu leili viskamiseks / garmetis' (LEW I: 231–232; <http://www.lkz.lt>; ME I: 174). Sissetöõdeldud rõivatasku on nii uus nähtus, et seda semantikat ei saanud balti laenualus kuidagi kanda. Samuti tuleb meeles pidada, et *M kaugas* ei tähista veel rõivataskut tänapäevases tähenduses, mida on võimalik selgendada Hallistest kirja pandud kirjeldusega: *Kaugas õmmelti mes`te`ammelt`sisse. `Sõlgug olli ijst`kinni. Mes`te`ammelt õmmelti sissepoole piha_bäle ja rinna ette viijl tõine kõrd rõõvast. Pää`augu mant`jäeti katespoole augu`valla, ninda`_t käsi`sisse`mahtus. Siss sai`kaukas midäg`panna,`piipu ja tubakukotti ve`---* (VKM VII: 134–135). On usutavaid etümoloogiad, mis kõnelevad sellest, et rõivanimetus on võinud olla taskunimetuse lähtekohaks, nt sm *p(r)akkari ~ (p)lakkari* 'tasku' < rts murd *brackor* 'püksid' (SSA 2: 41). Sõna *kaugas* võimalikke laenualuseid võiks nt olla leedu sarginimetuse *kaukaĩ* pl eelkäija, kuid selle leedu sõna etümoloogia pole selge. Vanimaid tasku eelkäijaid oli nahatükk, mis servahormadesse aetud naharibaga tõmmati ümmarguseks kotikeseks, pungaks, puseraks. Seesugune nahast vööpung kuulus 5300 aastat tagasi elanud jäämehe Ötzi varustusse ja oli mõeldud tuletegemisvahendite ja luunaaskli hoidmiseks. Sama tüüpi praktilisi puseraid pisemate tarbeesemete kaasaskandmiseks on edukalt kasutatud aastatuhandeid. Eelõeldut silmas pidades sobivad laenualuse semantilisse välja **kauk*-tüve tuletised *káukè* 'mask, näokate' ja *kiáuklas ~ kiáukutas* 'koor, kate, kest', samuti **kauš*-tüvest lähtunud *kiaūšis* 'muna, munand'. Ülemal loetletud taskunimetused *tasku, vikk, kalits, kulit* jt on eesti keelde laenatud eri keelte taskut tähistavatest laenualustest. *Kaugas* nende hulka ei kuulu, sest pärineb märksa vanemast laenukihistisest. Taas tuleb tõdeda, et levila ei ole keelendi vanuse üle otsustamisel määrav. Balti laen **kauka* on mугanenud *as*-lõpuliste nimisõnadega kujul *kaugas*, vrd *lauk* > Hls *laugas* 'murulauk', *lõuk* > *lõugas* 'kolle', *rõuk* > Saa Hls *rõugas* 'vankri osa' jt.

Balti laenualusest **kaukāl-* ~ **kaukōl-* 'ummik, puutüvest õõnestatud nõu', mille jätkaja on nt ld *kaukēlē* 'puukauss' on laenatud lms **kaukal-*: lvS *kougil*, K *kouğōl* (< *kaugal-*) 'leivaküna / Brottrog, Backtrog', vdj *kaukalo ~ kaukolo* '(puust õõnestatud sea-, pesu-) küna', sm *kaukalo* 'küna, mold', (Kalevala) 'pitkänomainen, matala ruokaastia; sikojen syöttöastia' (Jussila 2009: 110), is *kaukola ~ kaugolo* 'puinen allas', vps *kaukol, kaukal, koukol* 'pellavannuppu', võib-olla ka mo *kovâl* 'küna'. Balti laen on ilmselt ka eL (Räp) *-kauk: kilikauk* 'teokarp', krj *kaukelo* 'simpukan

kuori' laenualusest, mille jätkaja on nt ld *kiauklē* jt 'koda, karp, teokarp. Soome sõnu *kaukalo* 'der Trog' ja *karin-k[aukalo]* 'die Schnecke, die Muschel' on leedu sõnadega *kaūkōlas* = *kaūkōlē*, *kaūkē* 'persona lignea', *kaukēlē* 'medinys bljūdas' kõrvutanud 1879.–1890. ja 1902.–1903. a paiku Kazimieras Jaunius (vt Jaunius 1972: 249, 262). Ilmne balti laen on ka lvK *kogīl* 'peakolu, pealuu' (Viitso, Ernštreits 2012: 131), mis lähtub laenualusest, mille jätkaja on nt ld *káukolis* jt 'kolp, (surnu) pealuu', kuigi on ootuspäratult mугanenud keelde lühikese *o*-ga. Lms vastete *-VL*-järjend annab edasi laenualuse produktiivset deverbaaliliidet **āl-* ~ **ōl-*, mille olulisi tähendusi on tegevuse tulemuse edasiandmine (Ambrazas 1993: 98 jj; balti *l*-liidete kohta vt ka Endzelīns 1951: 340 jj).

Y. H. Toivonen on omal ajal avaldanud arvamust, et *kaukalo* võib olla tuletis *kauka*-tüvest 'kauge, kaua', põhjendades seda seigaga, et *kaukalo* on piklik nõu (Toivonen: 1945: 403). Selle ebaseava, pigem rahvaetümoloogiana tunduva seletuse esitavad ka SKES (I: 173) ja SSA (1: 331). Balti laenualuses on tallel viide ummiknõude valmistustehnikale.

**kauk*-tüve kõrval on balti keeltes ka muid tüvevariante, sh sibilandiga **kauš-*: nt ld *káušas* 'kopsik, jooginõu; teokarp; kahv (võrkkott kalade püüdmiseks); kolp jt', *kaūšti* (*kaūštia*, *kaūšē*) 'õõnestama, uuristama jt', *kaušakỹs* 'suurem' kopsik, kopp', *káušenos* pl 'puuvingad', *kaušūkas* 'teokarp, jõekarp jt', *kiáušas* ~ *kiáušē* 'kolju, pealuu', *kiaūšis* 'muna, munand', lt *kaūss* 'pealuu; jooginõu; kauss; kulp, lusikas jt', ? *ķaukste* 'pealuu' (LEW I: 231–232; IEW II: 953 sub (*s*)*keu-k'*-; ME II: 357; Otkupščikov 1967: 168). **kauša*-tüvega on seotud lms **kauha*: L *kahv* 'puulusikas' jt (vt eespool).

Artikkel on valminud autori vabal tahtel ega ole seotud ühegi rahastatava projektiga.

Lühendid¹

blt – balti keeled; lvK – kuraliivi keel; lvS – salatsiliivi keel; pl – pluural; sgp – singulari partitiiv

¹ Esitatud on üksnes need lühendid, mida aastaraamatu lühendinimestikus pole.

Kirjandus

- Ambrazas, Saulius 1993.** Daiktavardžių darybos raida. Lietuvių kalbos veiksmožodiniai vediniai. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Arumaa jt 1940–1947** = Vene-eesti sõnaraamat. Koost. Peeter Arumaa, Boris Pravdin, Johannes Voldemar Veski. Tartu: Teaduslik Kirjastus.
- Blokland, Rogier 2009.** The Russian Loanwords in Literary Estonian. (= Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 78.) Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Būga, Kazimieras 1959.** Rinktiniai raštai. II. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Černyh 1999** = Павел Черных. Историко-этимологический словарь современного русского языка. I–II. Москва: Русский язык.
- Dahl** = Владимир Даль 1880–1882. Толковый словарь живаго великорускаго языка Владимира Даля I–IV. С.-Петербург–Москва: Издание книгопродавца-типографа М. О. Вольфа.
- EEW** = Julius Mägiste 1982–1983. Estnisches etymologisches Wörterbuch. I–XII. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- EH** = Jānis Endzelīns, Edīte Hauzenberga 1934–1946. Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai. I–II. Rīgā: Grāmatu apgāds.
- EKMS** = Andrus Saareste 1958–1963. Eesti keele mõisteline sõnaraamat. I–IV. Dictionnaire analogique de la langue estonienne. Avec un index pourvu des traductions en français. (= Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis väljaanne nr. 3.) Stockholm: Vaba Eesti.
- EMS** = Eesti murrete sõnaraamat. I– , 1994– . Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Endzelīns, Jānis 1951.** Latviešu valodas gramatika. Rīgā: Latvijas valsts izdevniecība.
- ERL IV** = Eesti rahvalaulud. Antoloogia. IV, 1974. Toim. Ülo Tedre. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Raamat.
- ÈSSJa 11** = Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. 11, *копсь–*котья(я), 1984. АН СССР, Институт русского языка. Отв. ред. О. Н. Трубачев. Москва: Наука.
- EÕS** = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. I–III, 1925–1937. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ II täiendatud ja parandatud trükk. Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.
- Hupel, August Wilhelm 1780.** Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalschen und den dörptschen, nebst einem vollständigen Wörterbuch. Hrsg. August Wilhelm Hupel. Riga–Leipzig: bey Johann Friedrich Hartknoch.
- IEW** = Julius Pokorny. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. I–II, 1949–1959. Bern: A. Francke AG Verlag.

- Jaunius, Kazimieras 1972.** Kalbininko Kazimiero Jauniaus rankraštinis palikimas. Katalogas ir publikacijos. Рукописное наследие языковеда Казимераса Яунюса. Каталог и публикации. Parengė S. Skrodenis. Spec. redaktorius A. Lukošius. Vilnius: Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka.
- Jussila, Raimo 2009.** Kalevalan sanakirja. Helsinki: Otava.
- Kettunen, Lauri 1938.** Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae V.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Konsin, Kalju 1977.** Võõtaskud. Tallinn: Eesti NSV Haridusministeerium.
- LEV I = Konstantīns Karulis 1992.** Latviešu etimoloģijas vārdnīca. I, A–O. Rīga: Avots.
- LEW = Ernst Fraenkel 1962–1965.** Litauisches etymologisches Wörterbuch. I–II. Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- ME = K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca. I–IV, 1923–1932.** Rediģējis, papildinājis, turpinājis Jānis Endzelīns. Rīgā: Izdevusi Izglītības ministrija.
- Mikkola, Jooseppi Julius 1938.** Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch. (= SUST LXXV.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Otkupščikov 1967 = Юрий Откупщиков.** Из истории индоевропейского словообразования. Ленинград: Издательство Ленинградского университета.
- Posti, Lauri 1942.** Grundzüge der livischen Lautgeschichte. (= SUST LXXXV.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Raun, Alo 1982.** Eesti keele etimoloogiline teatmik. Rooma–Toronto: Maarjamaa.
- Saareste, Albert 1924.** Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes I. Analüüs 60 kaardi ja 1 skeemiga. Résumé: Du sectionnement lexicologique dans les patois estoniens. I. Analyse avec 60 cartes et 1 esquisse schématique (= Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis. B VI, 1.) Tartu: Kirjastus-Ühisus „Postimehe“ trükk.
- Smoczyński, Wojciech 2000.** Litewskie wyrazy typu {indas}, {apstas} oraz typu {saĩdas}. – Балто-славянские исследования 1998–1999. XIV. Сборник научных трудов. Отв. ред. Т.-М. Судник. Москва: Наука, 155–174.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. 1–3, 1992–2000.** Päätoim. Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Särgava, Ernst 1968.** Lähme linna kirjutama, oma elu kergendama. I–II. Tallinn: Eesti Raamat.
- Toivonen, Y. H. 1945.** Etymologia huomioita. – Virittäjä 3, 401–409.

- Troska jt 1995** = Gea Troska, Ants Viires, Ellen Karu, Lauri Vahtre, Igor Tõnurist. Eesti rahvakultuuri leksikon. Koost. ja toim. Ants Viires. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Tuksam 1934–1939** = Saksa-eesti sõnaraamat. Deutsch-estnisches Wörterbuch. Koost. Georg Tuksam. Käsikirja läbi töötanud ja redigeerinud Elmar Muuk. Tartu: Kool.
- Uibo, Udo 2010.** Etümoloogilisi märkmeid X. *kaugas*. – Keel ja Kirjandus 10, 758–759.
- Vaba, Lembit 2009.** *Rend ja laud*. Kisklauast söögilauaks. – Keel ja Kirjandus 10, 779–784.
- Vaba, Lembit 2012.** Kura kaja liivi keeles. – Pühendusteos emeritprofessor Mati Hindi 75. sünnipäevaks. Koost. ja toim. Reili Argus, Annika Hussar ja Tiina Rüütmaa. (= Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi toimetised 14.) Tallinn, 177–202.
- Vasmer** = Макс Фасмер 2004. Этимологический словарь русского языка. I–IV. Перевод с немецкого и дополнения академика РАН О. Н. Трубачева. Москва: Астрель Аст.
- Vestring, Salomo Heinrich 1998.** Lexicon Esthonicum Germanicum. Eesti-saksa sõnaraamat. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Viitso, Tiit-Rein, Valts Ernštreits 2012.** Līvõkīel-ēstikīel-leļkīel sōnārōntōz. Liivi-eesti-lāti sõnaraamat. Lībiešu-igauņu-latviešu vārdnīca. Tartu–Rīga: Tartu Ülikool, Latviešu valodas aģentūra.
- VKM VII** = Ennemuistitsel Mulgimaal. 2008. Toim. Helju Kaal, Mari Must, Eevi Ross. (= Valimik korrespondentide murdetekste VII.) Tallinn: Emakeele Selts.
- VMS II** = Väike murdesõnastik. II, 1989. Toim. Valdek Pall. Koost. Anu Haak, Evi Juhkam, Marja Kallasmaa, Ann Kask, Ellen Niit, Piret Norvik, Vilja Oja, Aldi Sepp, Jaak Simm, Jüri Viikberg. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus 1989.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 (1893).** Eesti-saksa sõnaraamat. Estnisch-deutsches Wörterbuch. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Vierter unveränderter Druck nach der von J. Hurt redigierten Auflage. Tallinn: Valgus.

Võrgumaterjalid

- Eesti regilaulude andmebaas. <http://www.folklore.ee/regilaul/andmebaas>.
- Lietuvių kalbos žodyno (t. I–XX, 1941–2002) elektroninio varianto I leidimas 2005. <http://www.lkz.lt>.

The alternative etymologies

I

LEMBIT VABA

The article presents alternative etymologies for the Estonian words *koost* ‘(wooden) spoon’ and *kaugas* ‘men’s shirt breast with a double waist, used as a pocket; wallet’ and the Northern Finnic word represented by Finnish *kaukalo* ‘trough’. The word *koost* is found primarily on the western Estonian islands. Julius Mägiste has proposed a Russian etymology for it, as a borrowing based on **kopusta* ‘mixing tool’. Mägiste’s Russian etymology presumes the phonological development chain **kopusta* > **koβusta* > **kovosta* > *koost*, proposed specifically for this case, which is implausible. *koost* is most likely of Baltic origin, from a loan base the successors of which are Lithuanian *kaūstė* / *kaustė* ‘vessel hollowed out from a tree trunk, drinking horn’, Latvian *kaūšķins* ‘ladle’ etc. Upon its borrowing, the Baltic *au* was replaced by *ou*, which later developed into a long *ō*. This kind of substitution and phonological development is characteristic of Livonian, where vowels are in quantitative and mostly also qualitative paradigmatic alternation, including *ou* : *ō*. The borrowing has presumably come to Estonian via Livonian, where it is no (longer) recorded. Although the presumed Baltic loan base lacks phonological features of diagnostic value, the word’s geographical distribution indicates that it could have been borrowed from Curonian.

The proposed connection between *kaugas* ‘men’s shirt breast with a double waist, used as a pocket; wallet’ and Latvian *kabata* ‘pocket’ requires a remarkably complicated phonological adaptation for a relatively recent borrowing and is unconvincing. *kaugas* is most likely an older Baltic loan, having originated from the stem **kauk-*, the possible Indo-European archetype of which is **(s)keu-* / **kou-* ‘to make curved, curved, hollow, cavity’ and/or **(s)keu-* ‘to cover (up), wrap (up)’. The members of this large and diverse Baltic word family include Lithuanian *kāukė* ‘mask, face cover, gas mask’, *kiāuklas* / *kiāukutas* ‘cover, shell’, *kāukė* ‘mortar, wooden ladle, dish, basin etc.’, *kaukėlė* ‘wooden dish’ and others. *kaugas* does not denote a pocket on a garment in today’s meaning. A pocket woven/sewn into a piece of clothing is a sufficiently new phenomenon that the Baltic loan base could not possibly have carried that meaning. Among the oldest forerunners of pockets was a piece of skin, which could be pulled with the aid of a sheep-split into the shape of a small round bag or purse. In this context, derivations of the **kauk-* stem such as *kāukė* and *kiāuklas* / *kiāukutas* can be seen to fit in the semantic field of the loan base. Estonian words for ‘pocket’ such as *tasku*, *vikk*,

kalits, *kulit* etc. have been borrowed into Estonian on the basis of words in other languages denoting pockets. *kaugas* is not among them, as it belongs to a much earlier loanword stratum.

The Baltic loan base **kaukāl-* / **kaukōl-* ‘vessel hollowed out from a tree trunk’, the successor of which is e.g. Lithuanian *kaukėlė* ‘wooden dish’ has been borrowed into Finnic as **kaukal-*: Salaca Livonian *kougil*, Karelian *koùgõl* ‘kneading trough’, Votic *kaukalo* / *kaukolo* ‘trough hollowed out of wood’, Finnish *kaukalo* ‘trough’ etc. The sequence *-vl* in these Finnic words is the representation of the loan base’s productive deverbal affix **āl-* / **ōl-*, one of the essential meanings of which is conveying the result of an action. An earlier explanation held *kaukalo* and its equivalents to be derived from the stem *kauka-* ‘distant, far, for a long time’, on the basis of the fact that *kaukalo* denotes an oblong vessel. This is, however, merely a folk etymology. The Baltic loan base contains a reference to the way in which such vessels were made.

Keywords: etymology, loanwords, Estonian, Finnic languages, Baltic languages

Lembit Vaba
phorest45@gmail.com